

Domonkosi Ágnes

Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek a rádiózás nyelvhasználatában

1. A megszólítás fogalma, típusai

A kommunikációs partnerre való verbális utalás, a beszédpartner nyelvi megjelenítése az a kommunikációs eszköz, amely a legegyszerűbben és a beszélő által a leginkább ellenőrizhető módon (vö. Ervin-Tripp 1997: 522) jelzi az érintkező felek viszonyát. A címzett jelölésének számos nyelvi lehetősége létezik: ilyenek többek között a második személyre utaló névmások változatai, az ezekkel egyeztetett személyragok és személyjelek, a különböző nevek, címek, rangok, a foglalkozásra, szerepre utaló főnevek.

A beszédpartnerek nyelvi jelölésére alkalmas elemek használatának vizsgálata azért igen lényeges szociolingvisztikai feladat, mert ezekben mutatható ki leglátványosabban a nyelv társadalmi szerepe. A beszédpartnerre utaló nyelvi elemek változatossága ugyanis illeszkedik a társadalmi kapcsolatok sokféleségéhez. A partner jelölésére szolgáló nyelvi elemek szociolingvisztikai változóként értékelhetők, rendszerük „az adott társadalom mindenkori belső hierarchiájának és értékrendjének nyelvi vetülete” (Péter 1991: 112). A megszólító névmások, a különböző nominális megszólítások, a másik személyhez forduló közlés személyhasználatának változásai a társadalmi viszonyrendszer alakulásának érzékeny jelölői. A mozgásban lévő társadalmakban ezért gyakori, szinte természetes jelenségnek számítanak a nyelvi kapcsolattartási gondok, válságok is (vö. Brown–Gilman 1975: 381).

A rádiós érintkezésformák vizsgálata során a kommunikációs partnerre utaló nyelvi elemek mindegyikét megszólításként értelmezem, összhangban a kérdéskört tanulmányozó nemzetközi vizsgálatokkal, amelyek az *address forms*, illetve *terms of address* terminusokat a beszédpartnerre utaló nyelvi elemek összességére vonatkoztatják (vö. Brown–Ford 1961; Bates–Benigni 1975; Lambert–Tucker 1976; Braun 1988). Trudgill szociolingvisztikai fogalomtárának magyar fordítása is a *megszólítás* terminust használja az *address forms* kifejezés megfelelőjeként, e címszó alatt tárgyalva a tegező és magázó formák közötti választást is (1997: 50).

A beszédpartnerre utaló nyelvi elemek közé tartoznak tehát egyrészt a vokatívuszi szerepű, önálló közlésegséget alkotó megszólítások, másrészt pedig a mondategy-

ségeken belüli, a partnerre vonatkozó névmási és névszói elemek, illetve az azokkal egyeztetett igei személyragok és birtokos személyjelek, vagyis a tegezés, magázás, önözés megvalósulási formái is.

2. Megszólítások a rádiózás közléshelyzeteiben

A tömegkommunikációs eszközök nemcsak információkat nyújtanak, hanem sajátos, újszerű tapasztalati keretet jelentenek azok értelmezésében és rendszerezésében, ezért napjainkra társadalmi magatartásformák közvetítőivé, meghatározó szocializációs színtérré is váltak. A tömegkommunikáció „keretet ad annak, ahogyan az egyén értelmezi a társadalmi világot, ahogyan reagál rá, mivel segít elrendezni a tapasztalatokat” (Giddens 1997: 430–431).

A rádiózás közléshelyzeteiben megjelenő társas kapcsolatok, viszonyrendszerek, szerepek és ezek nyelvi megjelenítése másfelől olyan alapanyagot is jelent, amelyből a társadalom értékrendjére és értékzavaraira, tipikus nyelvi magatartásformáira is vissza lehet következtetni. A nyelvhasználat tehát kétarcú jelenség a tömegkommunikációban: mindennapi nyelvünk irányító és befolyásoló mintája és az élőnyelv sajátosságainak éles tükre egyszerre.

A rádiós kommunikáció közegében napjaink köszönési és megszólítási szokásrendszerének csak egy mezeje jelenik meg, a sajátos kommunikációs helyzet ugyanis részben módosítja a közvetlen és közvetett kommunikációban megfigyelhető sajátosságokat.

A megszólítási formák vizsgálatához a Kossuth, a Danubius és a Sláger rádió egy napi műsorából készített, az ORTT által egy Wacha Imre vezette nyelvhasználati vizsgálatához rögzített adatbázis anyagát (2001. augusztus 7.) vettem alapul. A megszólítások elemzésében a hanganyag olyan műsortípusait vettem figyelembe, amelyek nem fikcióra épülnek, hanem a mindennapi valósághoz kapcsolódó beszélő és beszélgető közlések. E műsorok esetében „a reális összefüggések tudata megmarad, a fantázia azonban működik, és ilyenkor is olyan illúzió jön létre, mintha a kommentátorral, híres emberrel vagy a riporterrel közvetlen kommunikációs kapcsolat állna fenn. Lényegében ez a közvetlen kommunikációs alaphelyzet tömegkommunikációs változata” (Buda 1979: 200).

3. A rádiózás megszólításai: a kapcsolattartási kultúra tükre és mintája

A rádiós megszólítások sajátosságait bemutatva elemzésemben azt a szempontot emelem ki, hogy a rádiózás nyelvhasználata mennyiben tekinthető tükörnek és mintának kapcsolattartási kultúránk jelenleg is zajló átrendeződéseit tekintve, és csak érintőlegesen utalok a közszolgálati és a kereskedelmi rádiók kapcsolattartási gyakorlata közötti alapvető különbségekre.

3.1. Az önözés szerepének kiterjesztése

A magyar megszólítási rendszer változásának egyik legfőbb nyelvi mozgatórugója az, hogy nem alakult ki a harmadik személyű közlésben egy semleges stílusértékű, a kötött szintaktikai helyzetekben minden viszonylattípusban használható megszólító névmás. A napjainkban élő két forma, a *maga* és az *ön* használatának is szoros kötöttségei vannak. Az ezen a területen érzékelhető legfőbb változás jelenleg a *maga* fokozatos visszaszorulása, és ezzel összefüggésben az *ön* használati körének kiszélesedése.

A magyar megszólítási rendszer sajátosságait feltáró empirikus kutatásom adatai szerint 35 év alatti adatközlők többsége udvariatlannak tartja a *maga* formát, még keresztnévvel együtt való használatától is idegenkedik, sőt 76% úgy ítéli meg, hogy egyáltalán nem használja (Domonkosi 2002: 197). Legfeljebb azokban a viszonylatokban fogadják el, amelyekben rang tekintetében fölöttük álló, idősebb személy keresztnévi megszólítással együtt használja. A *maga* névmás használata ezen kívül elsősorban egyenrangú partnerek bizalmas viszonyában elfogadott, ez a korosztály azonban az ilyen viszonylatok nyelvi jelölőjeként csak a kölcsönös tegeződést érzi magáénak, ez a helyzet pedig egyértelműen az *ön* névmás terjedését idézi elő.

A vizsgált hanganyagban a hallgatókhoz forduló közlésekben a nemtegezés változatai belül kizárólag önöző formák fordulnak elő. A tömegkommunikáció kapcsolattartási gyakorlatában egyébként is gyakoribb az *ön* használata, mint a szemtől szembe zajló kommunikációban (vö. Bíró–Huszár 1985: 33). Az *ön* névmás egyre több viszonylattípusra kiterjedő használatához és semleges stílusértékűvé válásához is nagymértékben hozzájárul a forma médiában való szinte általános érvényű használata. Ezáltal megerősödik az önözésnek az a szerepe, amely elsősorban nem a megszólított tekintélyét, hanem a beszélő udvariasságát hivatott érzékeltetni (vö. Guszkova 1981: 47–48).

A közönséggel való kapcsolattartás önöző formája tehát egyrészt megjeleníti, tükrözi, másrészt erősíti is azt a helyzetet, hogy napjaink nyelvhasználatában a magázás visszaszorulásával egyidejűleg az *ön* megszólító névmás egyre szélesebb szerepet kap, már kevésbé érzékelik túlzottan hivatalos jellegét, egyre kevesebben tartják túl tiszteletteljesnek, túl hidegnek, esetleg modorosnak, mesterkéltnak, így fokozatosan általános érvényű nemtegező megszólító névmássá válhat.

A hallgatósággal való kapcsolattartásban az *ön* egyes számban is szerepelhet, általános érvénnyel, akár az összes befogadóra vonatkoztatva, az egyes számmal talán a hallgatók személyes megszólítottóságát kívánva érzékeltetni. Ezt a megoldást választják például a Danubius rádió egyik legáltalánosabb szignáljának változatai:

[**Szign**] (...) ez az **Ön** rádiója. Danubius.

[**Szign**] Egy újabb óra valódi változatosság az **Ön** válogatásával. Magyarország első számú hétköznapi kívánságműsorában. Danubius Rádió.

[**Szign Szlog**] Egy újabb óra valódi változatossággal, és szövegelés nélkül. A zenék válogatását **Önre** bízunk, hogy valóban a kedvencei szóljanak Magyarország első számú hétköznapi kívánságműsorában. Danubius Rádió. Vissza a kívánságokhoz.

[**Szign Szlog**] Kívánságműsor a választás lehetőségével. A 80-as és 90-es évek legjobb dalai, valamint az összes mai kedvence, ahogy **Ön** válogat köztük. Danubius Rádió.

A több személyhez forduló egyes számú megszólítás a minél személyesebb megszólítottóság hatását igyekszik elérni. Deme szerint „a »személyes hozzáfordulásra« törekvésnek terjedő, de torzulható formája ez a pőrére vetköztetett alak. (...) Aki ezt kitalálta, nyilván egyfajta bensőséges közvetlenséget akart érzékeltetni” (Deme–Grétsy–Wacha 1999²: 338).

3.2. A tegezés, a bizalmas hangnem általánossabbá válása

A mai magyar nyelvhasználatban szinte a kommunikáció minden színterén a szolidárisabb, tehát a partnerek azonos rangúságát hangsúlyozó formák: a második személyű, tegező formák, illetve a keresztnéven szólítás terjedése tapasztalható.

A hallgatósággal folytatott kommunikáció ennek ellenére kizárólag nemtegező formájú, a hallgatóság arctalan egészéhez fordulva az önöző forma még azokban a műsorokban is általános, amelyekre a kötetlenebb hangvétel, illetve a műsoron belüli kommunikációban az általános tegeződés jellemző.

3.2.1. A vizsgált hanganyagban a tegeződés általános érvénye és a bizalmas hangnem elsősorban a kereskedelmi rádiók műsorvezetőinek egymás közötti kapcsolat-tartásában érzékelhető:

[**Mv1 Sp**] [*Laura*] **Szia, Bea.** Jó estét.

[**Mv2 Sp**] [*Bea*] Jó estét mindenkinek. **Szia.** Köszöntsük a hallgatókat itt a dzsesszműsorban, jó?

A bizalmas formák ezekben a műsorokban a spontaneitás érzetét, a közönséget is befogadó, egyenrangú partnernek tartó baráti légkört kívánják megteremteni. Ezek a helyzetek a bizalmas, baráti kapcsolattartás teljes elemkészletét felvonultatják, változatos, a közvetlen társalgás hangulatát felidéző kapcsolattartási stílust mutatnak, azonban olyan megszólítási formákat is a nyilvános kommunikáció részévé tesznek, amelyek a bizalmas, sőt intim kommunikációs színterek jellemzői.

[**Mv2 Ri Sp**] [*Bea*] Egyéb kulturális mélységekbe elmerültél, **drága?**

A játékos, allúziókat beépítő megszólítások is a műsorkészítők közötti kapcsolat közvetlenségét, kötetlenségét jelenítik meg:

[**Mv2 Ri Sp**] Hol jártál, **báránykám**, az elmúlt napokban, és most hol vagy?

A bizalmas, baráti kapcsolatok megszólítási módjaival élő viszonylatokban megtalálhatók a több személy együttes megszólítására alkalmas nominális elemek is:

[Mv2 Sp] [F2=Buza] Hát, **gyerekek**, itt ez a légkondicionáló berendezés ugye, amelyik áldásos tevékenységét hajtja végre a stúdióban. Ez lehetővé teszi azt, hogy egész évben ugyanúgy öltözködjünk.

[Mv3 Sp] [Nő= J.G] **Gyerekek**. 100 óra kell a nem pisilek mellé...

A műsorvezetőnő férfitársait a nemre is utaló, bizalmas jellegű megszólítással figyelmeztetheti:

[Mv3 Sp] [Nő=J.G] Úgy igen. Így van, így van. De nem ilyen egyszerű ez, **fiúk**, mert nektek is meg kell ehhez tanulni néhány dolgot.

Minősítő megszólítások is megjelennek, érzékeltetve a kommunikáló felek közötti szoros kapcsolatot, hiszen annak hiányában ezek a megszólítások bántó, sértő szerepet is kaphatnának:

[Mv3 Ri Sp] [Nő= J.G] Nem torna, **te boldogtalan**, torna!

Játékos helyzetben, a riportalanyt megrézfáló szituációban a riporterek szerepjátékának részeként durvának minősíthető bizalmas megszólítások is előfordulnak:

[Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] Na mi van, **köpcös**, mi a helyzet?

A műsorvezetők közötti megszólítások tehát megjelenítik, tükrözik a bizalmas kommunikáció megszólításait, így például a halmozott forma, sajátos intonációval rosszallást is kifejezhet:

[Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] Mi az a durumtészta?

[Mv3 Ri Sp] [Nő= J.G] **Jajjj, Sanyi! Sanyi!**

3.2.2. A műsorvezetők egymás közötti kapcsolattartásán kívül a kereskedelmi rádiók telefonos játékaire is jellemző a kölcsönös tegeződés szokása. A műsorvezetők az adásba kerülés pillanatában már tudják a játékosok keresztnévét, és tegező formában, a keresztnévvel vagy annak valamilyen általános, elterjedt becéző formájával üdvözlik őket:

[Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] Nos, kérem szépen, egy hölgy és egy úr verseng a betűpingpongban. Kíváncsian várjuk, hogy melyikük az ügyesebb, és melyikük az okosabb. **Szevasz, Judit Vácról!**

[H Ra Sp] [Ju] Sziasztok!

[Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] Szia!

[Mv1 Ri Sp] [F1=GundelTG] Sziasz!

[Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] **Judit**, volt felénk egy beugró kérdés: ország B betűvel?

[H Ra Sp] [Ju] Bolívia!

[Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] Jól van, jól van, csak ugye, tegnapi egy kicsit visszaemlékeztünk, amikor nem sikerült. **Az ellenfeled György Szerencsről, szia, Gyuri!**

[H Ra Sp] [Gyu] Jó reggelt, szerbusztok!

[Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] Szia!

[Mv3 Ri Sp] [Nó=J.G.] Jó reggelt!

Sajátos elem ezekben a közlést megnyitó megszólításokban a telefonáló lakhelyének említése, mivel a játékosok pusztán keresztnévükkel és a lakhely említésével mutatkoznak be, a helynév azonosító funkciójává válik, és ezekben a helyzetekben szinte a név részeként kezelik.

Már a közlés indításában, a műsorvezető első megszólalásaiban is jellemző a fokozottan bizalmas hangnem:

[Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] 8:6-ra vezetnek az urak, mert tegnap öldöklő küzdelemben 2 [kettő] pontot sikerült abszolválni. Úgyhogy ebben a pillanatban 8:6 az állás, mondom még egyszer, az urak vezetnek. **Úgyhogy Móni, kösd föl az összes alsóneműt, szeretettel köszöntünk Szolnokról. Szia.**

[H Ra Sp] [Moni] Sziasztok.

[Mv1 Ri Sp] [F1=GundelTG] Hello.

[Mv3 Ri Sp] [Nó= J.G.] Szia.

A telefonos játékokban a közlést megnyitó, allokutív szerepen és a kapcsolatot fenntartó, fatikus funkcion kívül fontossá válik a megszólítások felhívó funkciója is. A vokatívusz ezekben a helyzetekben elsősorban konatív funkciójú, hiszen odafigyelésre készíti a másikat, sőt a már elhangzott kérdés vagy felszólítás után egyértelműen felszólító szerepűvé válik, a megnyilatkozásra felszólított beszédpartner azonosítása révén is:

[Mv1 Ri Sp] [F1=GundelTG] **Judit kezd!**

[H Ra Sp] [Ju] Jaguár

[H Ra Sp] [Gyu] Juh [tik-tak, óra ketyeg]

[Mv1 Ri Sp] [F1=GundelTG] **Judit!**

[Mv3 Ri Sp] [Nó=J.G.] **Itt vagy, Judit?**

[H Ra Sp] [Ju] Itt vagyok!

[H Ra Sp] [Gyu] Mondanák!

[Mv1 Ri Sp] [F1=GundelTG] **Gyuri „tudsz? Mondjál!**

[H Ra Sp] [Gyu] Jegesmedve.

A játékok közléshelyzetében, a versengés révén megteremtődő konfliktushelyzetben a megszólítások érzelmkifejező szerepe is megnyilvánulhat:

[H Ra Sp] [Ju] Én nyertem! Halló!
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] **Nem Te nyertél, Judit, drága!**
 [Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] Bocsánat. Miért nyertél?
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] Megszólalt a vekker menet közben!
 [H Ra Sp] [Ju] De én, én mondtam a jaguárt! Az elején én kezdtem!
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] Igen, úgy van.
 [Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] Aztán...
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] Aztán...
 [H Ra Sp] [Ju] És aztán ő nem mondott semmit.
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] De, azt mondta, hogy juh...
 [Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] Juh...
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] És utána neked lejárt az időd.
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] Ez történt.
 [H Ra Sp] [Ju] Nem mondott semmit!
 [H Ra Sp] [Gyu] De, a jegesmedvét ...
 [H Ra Sp] [Ju] hát én itt vártam, fölírtam má' egy csomó!
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] **Na de, édes Judit,** akkor Te nem vetted észre, hogy ment a ping-ping-ping-pong, ment itt, a...
 [H Ra Sp] [Ju] Hát, az a Gyurinak ment!
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] **Nem, drágám, neked ment.**

A keresztnévi megszólítást jelzőként és értelmezőként bővítő, *édes* és *drága* melléknevek leginkább fokozottan bizalmas helyzetek érzelmileg telített közléseiben fordulnak elő. Miként az idézett példa is mutatja, szerepük azonban nem kizárólag a kedveskedés lehet, hanem a kellemetlen közlések tompítása is, így akár az ingerült, feszült hangnem kísérvé is válhatnak.

3.2.3. A játékok kölcsönös tegeződése mellett a kívánságműsorok szokásrendje azt jelzi, hogy nem egyöntetű a kölcsönös tegezés szokása, hanem a betelefonáló hallgató és a műsorvezető közötti kommunikációs alku eredménye. A kívánságműsorba telefonáló hallgatók ugyanis általában nem lesznek hosszabb párbeszéd részesei, csupán egy-egy üdvözlő formula után közlik a kérésüket, esetleg válaszolnak egy-két kérdésre. Ezekben a helyzetekben az interakciót a betelefonáló hallgató nyitja meg, ezáltal a legtöbb esetben az általa választott forma határozza meg a párbeszéd tegeződő vagy magázódó jellegét:

[H Ra Sp] [H] [*csengő női hang*] **Szia.** Jaj, de jó, végre. Annyiszor próbáltalak már **titeket** hívni. Úgy örülök, hogy sikerült!

Azokban a helyzetekben, amelyekben a telefonáló nem választja meg egyértelműen a megszólítás második vagy harmadik személyét, a műsorvezető legtöbbször

nem a tegező forma mellett dönt, ilyen esetben a **hang alapján** is van lehetősége a riporterek megítélni a beszédpartnere és közte meglévő életkori különbséget:

[H Ra Sp] [Hnő] Halló? Botos Teréz vagyok/.

[Mv Ri Sp].[Rákóczi Ferenc] Csókolom. Tessék parancsolni.

3.3. Az általános érvényű névszói megszólítások hiányának nehézségei

3.3.1. A magázódó, távolságtartó, de ismert nevű személyek közötti viszonylatokban férfiakhoz fordulva fokozatosan teret nyer kapcsolattartási rendszerünkben a *családnév + úr* megszólítás. Ennek a megszólítási módnak a megítélése azonban nem egységes a magyar beszélőközösségben. Ezt a formát ugyanis korábbi megszólítási rendszereinkben, így a két világháború közötti időszak szokásrendjében csakis fölérendeltek használták alárendeltekkel szemben: egyenrangúak között a pusztá vezetéknév, fölfelé pedig különböző címekkel, rangokkal kiegészült formák töltötték be a harmadik személyű kapcsolattartáshoz járuló szabad megszólítások szerepét.

Ezt a megszólítási lehetőséget ezért napjainkban is sokan „leurazásnak” tekintik, ennek ellenére magasabb státuszú személyekhez fordulva, tiszteleti szerepben is terjed a használata:

[Mv Ri Sp Napk] [Czakó Balázs szerkesztő] A Fővárosi Vízművek Ügyfélszolgálati igazgatója, **Szűcs Gyula úr** van a vonalban, jó napot kívánok. [KNapk/87]

[Ny Ra Sp Napk] [Szűcs Gyula igazgató] Jó napot kívánok. [KNapk/87]

[Mv Ri Sp Napk] [Czakó Balázs szerkesztő] **Szűcs úr**, hallotta ezt a beszélgetést, szerintem a reggeli lapszemlében már olvasta ezeket a cikkeket, mi a véleménye erről, tényleg kétszer fizetünk-e ugyanazért a szolgáltatásér? [KNapk/87]

[Ny Ra Sp Napk] [Szűcs Gyula igazgató] Egy kicsit furcsa helyzetben érzem magam, mert eddig a beszélgetés során is a Fővárosi Csatornázási Művekről volt szó, és hát ugye az ő nevükben én nem vagyok hivatott nyilatkozni, de a témához kapcsolódóan azért van néhány gondolatom. [KNapk/87]

Az ellentmondások miatt kutatásomban rákérdeztem ennek a megszólítási lehetőségnek a megítélésére: az adatközlők 48,6%-a bárkivel szemben használható, udvarias megszólítási formának tartja, a megkérdezettek másik fele viszont nem minden helyzetben véli kielégítőnek (Domonkosi 2002: 155). A két csoport közel azonos aránya a forma értékének folyamatban lévő átértékelődését jelzi, ezt pedig megerősíti az a tény, hogy a fiatalabb korosztályokban magasabb az elfogadók aránya, a 18–35 év közötti csoportban még a felsőfokú végzettségűek körében is 63,7%. A forma fokozatos terjedésére és általános értékűvé válására hatással lehetnek a különböző idegen nyelvi minták is, ugyanis az angolban és a németben is általános használati körűnek számít a vezetéknév és társjelölő elemet tartalmazó megszólítási mód (vö. Bánhídi 1973: 19). A megszólítási forma terjedéséhez a korábbi társadalmi jelentés

ismeretének hiányán kívül az is hozzájárulhat, hogy több olyan magas presztízű foglalkozás is van, amelyek esetében nincs megfelelő, a foglalkozásra, pozícióra utaló elem.

A többszereplős beszélgetésekben ez a megszólításválasztási mód azt is jelezheti, hogy erőteljesebben érvényesül a megszólítások **azonosító és a megszólalás jogát kijelölő**, mint az udvariassági **funkciója**:

[Mv Ri Hátt Kr] [Varga Sándor műsorvezető] **Virág úr**, egyetért a **Barát úrral**? [K18.30KrHátt/259]

[Ny Ra Hátt Kr] [Virág Rudolf MEH főosztályvezető] Hát azért arra vissza szeretnék térni egy mondat erejéig, hogy őő [nyögés] azokban az országokban erősebb-e a gazdasági fejlődés, ahol őő [nyögés] politikai régiók léteznek, őő [nyögés] a politikai régiók azért azokban az országokban léteznek, ahol ennek erős történelmi előzménye van. T'hát elsősorban német nyelvű területekre gondolhatunk, ő [nyögés] őőő [nyögés] de egyébként az Európai Unió tagállamai közül a leggyorsabb gazdasági fejlődést Írország produkálta, amelynek nincsen ... [együttbeszélés] [K18.30KrHátt/259]

(...)

[Mv Ri Hátt Kr] [Varga Sándor műsorvezető] **Barát úr**, azt mondta, hogy megegyezés. Mindenképpen a két nagy erőről van szó? Arra gondolok... [együttbeszélés] [K18.30KrHátt/259]

[Ny Ra Hátt Kr] [Barát Etele MSZP-szakértő] ... Igen azt gondolom ... [együttbeszélés] [K18.30KrHátt/259]

(...)

[Mv Ri Hátt Kr] [Varga Sándor műsorvezető] **Horváth úr?**[K18.30KrHátt/260]

[Ny Ra Hátt Kr] [Horváth M. Tamás MKI főig. helyettes] Hát valóban itt a döntés technikája is érdekes, sz'al [= szóval] végül is most a választás előtt végül is lehetne egyes dolgokat-ban [baki] megállapodni, vagy egyes dolgokat tisztázni, ami az előkészítő munkálatokhoz kell, és tulajdonképpen a két választás között akkor megint van egy ilyen kegyelmi állapot, akkor igazából megint van egy olyan döntési lehetőség, amiben legalább egy előkészítő ő [nyögés] munkát, egy közös gondolkodást meg lehetne alapozni. [K18.30KrHátt/260]

3.3.2. A nők hivatalos megszólításának lehetséges változatai további megszólítási gondokat okozhatnak, részben a női névhasználat sajátosságai, részben pedig az *úr* társjelölő utótag általánosan elfogadott női megfelelőjének hiánya miatt. Azokban a helyzetekben, amelyekben van a megszólításra alkalmas rangot, pozíciót jelölő elem (például: *elnök, képviselő, polgármester*) leggyakrabban az *asszony* társjelölő elem áll az *úr* megfelelőjeként. A kutatás adatközlőinek 93,4%-a udvarias, megtisz-

telő formának tartja (Domonkosi 2002: 155), és a megfigyelések tapasztalatai is azt mutatják, hogy fokozatosan ez a megszólítási mód válik a legelterjedtebbé, akár a megszólított családi állapotától függetlenül is.

Ezt az ellentmondást jelzi az a helyzet is, amelyben a riporter más típusú megszólítással fordul nő és férfi beszédpartneréhez:

[Mv Ri Sp Napk] [*Czakó Balázs szerkesztő*] **Tanácsos asszonyhoz** fordulok, **Jónás úr** kérdezte Tatabányáról. Ő autószerelő, és ő mondja, hogy rengeteg a füstölő kocsi, és szinte soha nem látni ilyen mérőellenőrzést. Azt ugye látjuk, hogy a rendőrség kénytelen lesz ebbe beszállni, de lesznek-e szakemberek, lesz-e technika arra, hogy ezt a rendszámon levő matricát és a hozzátartozó értékeket tényleg be is tartassák, tehát ne csak egy szabály legyen, hanem egy betartható, betartott szabályrendszer. [KNapk/82]

Az *úr* megfelelőjeként ezekben a helyzetekben az *úrhölgy* és az *úrnő*, *úrasszony* változatok is elképzelhetők. Ezek a formák tapasztalataim alapján azonban jóval ritkábbak, és kizárólag az írásos, illetve a nyilvános érintkezésre terjednek ki, a vizsgált rádiós anyagban egyáltalán nem fordultak elő. Korábbi kérdőívemben ezeknek a formáknak a használati körére, megítélésére is rákérdeztem, és az adatközlők legnagyobb hányada elutasító véleményt fogalmazott meg: az *úrhölgy* megszólítást 65,9%; az *úrnő* változatot pedig 90,1% nem fogadja el a kommunikáció semleges eszközeként. Az *úrhölgy* magasabb elfogadottsága jelzi, hogy annak elterjedésére, elfogadottá válására van talán nagyobb esély (Domonkosi 2002: 156).

Még problematikusabb a nők hivatalos megszólítása azokban az esetekben, amelyekben nincs megfelelő a rangra, címre, pozícióra utaló elem. A férfiak megszólításában terjedő és egyre általánosabbá váló *vezetéknév + úr* formának nincs megfelelője. Az *úrhölgy* és *úrnő* formák általánossá válását a vezetéknévi elem mellett az is gátolja, hogy ezeknek szokatlanságuk miatt sokan fokozottan udvarias jelleget tulajdonítanak, ebben a helyzetben viszont semleges értékű formára lenne szükség. A megszólítási elemkészletnek ez a hiányossága azt eredményezi, hogy a nők hivatalos megszólítása még státuszjelölt színtereken is a bizalmasabb, keresztnévi formák felé vagy pedig az adatközlők többsége által (63,4%) udvariatlannak tartott önmagában álló, *vezetéknév + né* változat felé mozdulhat el (Domonkosi 2002: 157). A keresztnévi formák használatát mutatja a következő példában a főorvos asszony megszólítása is:

[Mv Ri Sp Rec] [B. Király Györgyi műsorvezető] Gyakorlatban mit jelent, **Katalin**, [= dr. Lom Katalin] ... [együttbeszélés] [KRec/184]

[Ny Ra Sp Rec] [*Dr. Lom Katalin főorvos*] A gyakorlatban például...[együttbeszélés] [KRec/184]

[Mv Ri Sp Rec] [B. Király Györgyi műsorvezető] ...hogy az **Ön** munkatársai ott sétálnak az utcán is. [KRec/184]

Az *ön* névmás és a keresztnév összekapcsolása egy olyan új lehetőség a megszólítási rendszerben, amely a névmás távolságtartó alapértékét és a keresztnéven szólítás személyességét figyelembe véve szokatlannak tűnhet, de talán éppen a névmás merevségének enyhítésére alakult ki.

3.4. A megszólítás mint a szerepjáték eszköze

A kereskedelmi rádióknak a hallgatók megtréfálására törekvő műsorai a megszólítások tekintetében speciális közléshelyzeteket teremtenek, ugyanis az interakció során egy imitált, eljátszott szituációtól a valóságos helyzet felismeréséig jutunk el, ezáltal görbe tükröt mutatnak arról, hogy mennyiben válhatnak a megszólítási módok az átértékelődő szerepviszonyok megjelenítőivé. A Sláger Rádió anyagában három, a Danubiuséban pedig egy ilyen szituáció szerepel. Ezek a párbeszédetek egyrészt imitálják a felidézett helyzetnek megfelelő távolságtartó kapcsolattartást, másrészt azonban azok eltúlzása révén el is árulják magukat. A *vezetéknév+úr* megszólítás és a maga névmás használata a távolságtartáson belül bizalmas, egyenrangú helyzetet jelez:

[Mv1 Ri Sp][F1=GundelTG] **Üdvözlöm, Horváth úr.** A figyelmünkbe ajánlották a **maga** nevét, aki hátóóóó pont a **magára** van szükségünk, aki az hát nem bejelentett autószerelő, de ért az autószereléshez.

[H Ra Sp][HG] Ésóóó miről lenne szó?

A műsorvezető, amikor újra felhívja a telefont az első alkalommal lerakó beszélőpartnerét, a bizalmasság érzékeltetése érdekében átvált tegező formára:

[Mv1 Ri Sp][F1=GundelTG] Halló, Horváth Gábort keresem.

[H Ra Sp][HG] Igen, én vagyok.

[Mv1 Ri Sp][F1=GundelTG] Megszakadt a vonal. Vagy nem, nem kel. Nem kell félni, nem az APEH-től vagyunk.

[H Ra Sp][HG] Akkor ennek örülök

[Mv1 Ri Sp][F1=GundelTG] **Figyelj, ne izguljál.**

A tréfa áldozata fokozatosan ráébred, hogy milyen helyzetről van szó, belép a helyzet imitálásába, de megmarad a magázó formáknál, annak ellenére, hogy a műsorvezetők tegezik őt:

[H Ra Sp][HG] Szerintem menni fog. Mikor **tudnák** elhozni Pestről ezt az autót?

[Mv1 Ri Sp][F1=GundelTG] Pestről? Hogy kerülünk mi Pestre?

[H Ra Sp][HG] Hát azt én nem tudom. Azt csak én úgy sejtem, hogy gondolom, hogy Pesten **vannak** ott a Danubius Rádió környékén vagy valahol.

[Mv1 Ri Sp] [F1=GundelTG] Pesten van a | **hugod**. Hát mi nem, az biztos. **Hát figyelj. Ne nyomozzá!** Én mert [=mett] tett, én azt mondom, hogy **ne nyomozzá!** Oda visszük a gépet, **megkeresed** a golyót, **betömöd** a lukakat, s megy az autó.

A felhívott csak akkor tér át a tegező formára, mikor a műsorvezetők egyértelműen felfedik magukat. Ebben a helyzetben a tegező formára váltás a szolidaritás, a játékos helyzet által is megteremtett bizalmasságnak a kifejezője:

[Mv1 Ri Sp] [F1=GundelTG] Ja, jól **tetted**, hogy másodjára **fölvetted**. Nagyon jól **tetted**.

[H Ra Sp] [HG] Igyekeztem nem magamra haragítani **titeket**.

A helyzet lehetetlenségét olyan megszólítási lehetőség is érzékeltetheti, amely nem része megszólítási rendszerünknek: a bizalmas keresztnévi megszólítás és a távolságtartó társjelölő elem (*úr*) együttes használata ironikusan jelzi a megszólítási szokások ellentmondásosságát is:

[H Ra Beszél] [*álrportalany*] Festünk, festünk, **Lajos úr**.

[H Ra Beszél] [*álrportalany*] Oh. Ajánlani mindenki tud, csak vállalni nem vállal senki. **Gondolja meg, Lajos úr**, ez egy soha vissza nem térő lehetőség opcióba, csak magának választhat 3 politikust meg egy médiasztárt, akit magával temetünk.

Ezekben az álrportokban a megszólítások sajátos kommunikációs szerephez jutnak, egyrészt a valós helyzetek képzetének felkeltése érdekében hangsúlyozottá válnak, másrészt viszont éppen használatuk sajátosságai, eltúlzott halmozásuk, szokatlan párosításuk hívják fel a figyelmet a párbeszéd fikatív voltára.

4. A rádiózás kapcsolattartási gyakorlata

A három rádió egy napi anyagából arra is következtetni lehet, hogy a közszolgálati és a kereskedelmi rádiók kapcsolattartási és kapcsolatmegjelenítési gyakorlata között milyen különbségek érvényesülnek. A Kossuth rádió kapcsolattartási gyakorlatára átfogóan a távolságtartó udvariasság, a műsorkészítők közötti kapcsolat megjelenítésének hiánya és a kommunikációs folyamat narratív jellegű közvetítése jellemző. A vizsgált kereskedelmi rádiókhoz viszonyítva azt állapíthatjuk meg, hogy nem egyszerűen arról van szó, hogy kevésbé bizalmas hangnemet használ, hanem összességében a fatikus funkció, a relacionális kommunikáció jut kevésbé hangsúlyos szerephez, a lényeg a közlés, a referenciális funkció érvényesülése. A Kossuth rádióban műsorkészítők egymás közötti kapcsolata nem ábrázolódik relacionálisan, általában nem szólítják meg egymást, hanem elbeszélő formában, megnevezésekkel utalnak a többi műsorkészítőre, felkonferálva egymást. A rádió kommentáló, nar-

ratív stílusából adódóan gyakran a megkérdozettekre is csak megnevező, nominális megszólítások utalnak. A kereskedelmi rádiók gyakorlatára ezzel szemben nem pusztán a bizalmasabb hangnem, hanem a relacionális kommunikáció, a fatikus funkció kiemelt szerepe jellemző. Ezekben a rádiós kommunikációs helyzetekben a műsorkészítők közötti kapcsolattartás megjelenítésének intenzitása, a hallgatókkal való kapcsolat hangsúlyozása és a kommunikatív folyamat áttételek nélküli közvetítése egyaránt hozzájárul ahhoz, hogy a kapcsolattartó szerep gyakran a tényközlő, referenciális funkció fölé kerekedik.

A rögzített hanganyagot vizsgálva összességében azt állapíthatjuk meg a rádiós megszólítások tükör és minta szerepéről, hogy a beszédpartner nyelvi megjelenítésének különböző műsortípusokban megjelenő sajátosságai szoros összefüggést mutatnak a nyelvi viselkedés általános, a társadalom egészére kiterjedő változásaival, sőt a riportműsorokban, beszélgetésekben a nyelvi bizonytalanságok, használatbeli nehézségek és ellentmondások még mindennapjaink nyelvi helyzeteinél is gyakrabban jelennek meg.

Felhasznált irodalom

- Bánhídi Zoltán 1973. A magyar megszólítás nehézségei. *A Magyar Nyelvért és Kultúráért*. 18–22.
- Bates, Elizabeth – Benigni, Laura 1975. Rules of Address in Italy: A Sociological Survey. *Language in Society*. 271–288.
- Bíró Ágnes – Huszár Ágnes 1985. Te, Maga, Ön. In: Bíró Ágnes – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi divatok*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Braun, Friederike 1988. *Terms of Address. Problems of patterns and usages in various languages and cultures*. Mouton de Gruyter. Berlin.
- Brown, Roger – Gilman, Albert 1975. A hatalom és a szolidaritás névmásai. In: Pap Mária – Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Gondolat Kiadó. Budapest. 359–388.
- Brown, Roger – Ford, Margárite, 1961. Address in American English. In: *Journal of Abnormal and Social Psychology* 375–385.
- Buda Béla 1979. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Budapest.
- Deme László – Grétsy László – Wacha Imre 1987/1999². *Nyelvi illemtan*. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó/Szemimpex Kiadó. Budapest.
- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. A DE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai. 79. szám. Debrecen.

- Ervin-Tripp, Susan 1997. A szociolingvisztikai szabályokról: változtatás és együttes előfordulás. In: Pléh Csaba–Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Osiris Kiadó. Budapest. 507–541.
- Giddens, Anthony 1997. *Szociológia*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Guszkova Antonyina 1981. *A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvben*. Nyelvtudományi Értekezések. 106. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lambert, Wallace E. – Tucker, G. Richard 1976. *Tu, Vous, Usted: A Social-Psychological Study of Address Patterns*. Newbury House. Rowley.
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó. Budapest.